

Araştırma Makalesi

İmparatorluk Merkezi İle Taşra Çevresi Arasında: Osmanlı Arap Vilayetleri Tarihyazımında Revizyonist Yaklaşımlar

Between the Imperial Center and the Provincial Periphery: Revisionist Approaches in the Historiography of the Ottoman Arab Provinces

Merve MESÇİOĞLU FEDAI

Dr., Bağımsız Araştırmacı, Uluslararası İlişkiler

mervemescioglu@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9177-077X>

Makale Geliş Tarihi	Makale Kabul Tarihi
11.07.2026	08.08.2026

Öz

Osmanlı Arap vilayetlerine ilişkin tarihyazımı, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı tarihi çalışmalarında yaşanan kavramsal ve yöntemsel değişimlerden etkilenmiştir. Bu çalışma, söz konusu değişimin Arap vilayetlerine ilişkin tarihsel anlatılara ve merkez-taşra ilişkilerinin yorumlanmasına nasıl yansıdığını ele almaktadır. Osmanlı tarihyazımı ile Arap vilayetleri üzerine seçilmiş çalışmalar; dönemlendirme tercihleri, kaynak kullanımı, araştırmaya dâhil edilen tarihsel aktörler ve merkez-taşra ilişkilerine getirilen açıklamalar bakımından karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Çalışma, modern ulusal kimlikleri ve devlet sınırlarını geçmişe taşıyan, Osmanlı dönemini yabancı yönetim ve gerileme kavramlarıyla açıklayan milliyetçi anlatıların revizyonist çalışmalarla birlikte sorgulandığını göstermektedir. Bu değişim, yalnızca Osmanlı arşiv belgelerine daha fazla başvurulmasıyla sınırlı değildir. Ele alınan literatürde kaynak kullanımının çeşitlendiği, 17. ve 18. yüzyılların kendi koşulları içinde değerlendirildiği ve yerel ileri gelenler, dinî otoriteler ile vilayet idarecilerinin araştırmalarda daha fazla yer bulduğu görülmektedir. Merkez-taşra ilişkileri de tek yönlü bir hâkimiyet ilişkisi yerine baskı, çatışma, iş birliği, aracılık ve pazarlığın dönemsel koşullara göre değişen biçimleri üzerinden açıklanmıştır. Çalışma, genel Osmanlı tarihyazımındaki değişim ile Arap vilayetleri üzerine gelişen literatür arasındaki ilişkiyi bu dört ölçüt üzerinden birlikte değerlendirmektedir. Sonuç olarak revizyonist tarihyazımı, Arap vilayetlerini merkezî kararların yalnızca uygulandığı bölgeler olarak değil, Osmanlı yönetiminin yerel aktörler ve bölgesel koşullarla kurulan ilişkiler içinde işlediği vilayetler olarak ele almıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Tarihyazımı, Arap Vilayetleri, Revizyonist Tarihyazımı, Milliyetçi Tarihyazımı, Merkez-Taşra İlişkileri.

Abstract

The historiography of the Ottoman Arab provinces was influenced by the conceptual and methodological changes that took place in Ottoman historical studies from the second half of the twentieth century onward. This study addresses how these changes affected historical narratives of the Arab provinces and interpretations of centre–province relations. Selected works on Ottoman historiography and the Arab provinces are comparatively evaluated in terms of their periodisation, use of sources, inclusion of historical actors, and explanations of centre–province relations. The study shows that revisionist scholarship challenged nationalist narratives that projected modern national identities and state boundaries onto earlier periods and explained Ottoman rule through the concepts of foreign domination and decline. This change was not limited to the increased use of Ottoman archival documents. The literature considered in this study also demonstrates a diversification of source use, a growing

Önerilen Atıf /Suggested Citation

Mescioğlu Fedai, M., 2026, İmparatorluk Merkezi İle Taşra Çevresi Arasında: Osmanlı Arap Vilayetleri Tarihyazımında Revizyonist Yaklaşımlar, Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 61(3), 3344-3360.

tendency to examine the seventeenth and eighteenth centuries in their own historical contexts, and greater attention to local notables, religious authorities, and provincial administrators. Centre–province relations have likewise been explained not as a one-way relationship of domination, but through changing forms of pressure, conflict, cooperation, mediation, and bargaining. The study brings together the transformation of general Ottoman historiography and the literature on the Arab provinces through these four criteria. It concludes that revisionist historiography has treated the Arab provinces not merely as regions in which central decisions were implemented, but as provinces in which Ottoman rule operated through relations with local actors and regional conditions.

Keywords: Ottoman Historiography, Arab Provinces, Revisionist Historiography, Nationalist Historiography, Centre-Province Relations.

1. Giriş

Osmanlı tarihi üzerine yapılan araştırmalar, İkinci Dünya Savaşı'na kadar büyük ölçüde askerî ve siyasî gelişmelere odaklanmıştır. Avrupa tarihçiliğinde etkili olan siyasî olay ve hükümdar merkezli yaklaşımın Osmanlı çalışmalarına yansımaları, ekonomik yapı, toplumsal ilişkiler ve taşra yönetimi gibi konuların uzun süre geri planda kalmasına yol açmıştır (İnalçık, 2000, s. 41). Ancak 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren araştırma konularının ve kullanılan kaynakların çeşitlenmesiyle Osmanlı tarihyazımında önemli bir değişim yaşanmıştır.¹ İmparatorluğun 16. yüzyılın sonlarından itibaren kesintisiz bir çöküş sürecine girdiğini ileri süren gerileme tezi bu değişim içinde sorgulanmaya başlanmıştır (Salzmann, 2004, s. 524-528). Sonraki araştırmalar, erken modern ve modern dönemlerde yaşanan idarî, toplumsal ve iktisadî değişimlerin tek bir bozulma çizgisiyle açıklanamayacağını ortaya koymuştur (Kafadar, 2014, s. 100-102; Canbakal, 2009, s. 82-85). Gerileme tezine yöneltilen eleştiriler, dönemlendirme anlayışını², tarihsel kaynakların kullanımını ve merkez-taşra ilişkilerine getirilen açıklamaları da etkilemiştir.

Osmanlı tarihyazımındaki değişim, Arap vilayetleri³ üzerine yapılan araştırmalara da yansımıştır. Arap topraklarının büyük bölümünün yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu içinde bulunması, bölgenin idarî kurumlarını, yerel güç ilişkilerini ve seçkinlerin siyasal konumlarını etkilemiştir (Barbir, 1980, s. xvii). Buna rağmen 20. yüzyılda üretilen bazı çalışmalar, modern ulusal ve bölgesel kimlikleri daha eski dönemlere taşımış; Osmanlı yönetimini ise yabancı hâkimiyet, baskı ve gerileme kavramlarıyla açıklamıştır (Toledano, 2018, s. 588; Masters, 2017, s. 16-17). Bu makalede milliyetçi tarihyazımı⁴ ulus-devletin ortaya çıkışını tarihsel sürecin doğal sonucu olarak ele alan ve Osmanlı dönemini bu sonucun öncesinde yer alan bir kesinti veya engel olarak yorumlayan anlatıları ifade etmektedir. Söz konusu yaklaşım, vilayetlerin Osmanlı kurumlarıyla kurduğu ilişkileri ve yerel aktörlerin yönetimdeki rollerini ikinci planda bırakmıştır.

1990'lardan itibaren güç kazanan revizyonist araştırmalar, Arap vilayetlerindeki gelişmeleri Osmanlı idarî ve malî düzeni ile bölgesel ilişkileri birlikte dikkate alarak incelemeye yönelmiştir. Osmanlı yönetimi, yalnızca İstanbul'dan alınan kararların taşrada uygulanması üzerinden açıklanmamış; vilayet idarecilerinin, yerel ileri gelenlerin, dinî otoritelerin ve bölgesel güçlerin yönetim sürecindeki konumları

¹ Siyasi tarih literatüründe ortaya çıkan yönetsel tartışmalar ve genişleme, Osmanlı çalışmalarında araştırma gündeminin yeniden şekillenmesine katkıda bulunmuştur. Ekonomik yapı, toplumsal ilişkiler, yerel elitler ve taşra yönetimi gibi konular zamanla tarih yazımının başlıca inceleme alanları arasına girmiştir.

² Erken modern dönem kavramı da gerileme merkezli dönemlendirmeye alternatif bir çerçeve sunmaktadır. Masters, Osmanlıların Arap vilayetlerindeki ilk üç yüzyılının, hanedan temelli ve toprağa dayalı imparatorlukların belirleyici olduğu erken modern dönem içinde incelenebileceğini belirtmektedir (2017, s. 31). Nitekim böyle bir kullanım, Arap vilayetlerini yalnızca 19. yüzyıl reformlarının veya Arap milliyetçiliğinin öncesi olarak değerlendirmemeye yardımcı olmaktadır. Kavram burada modern döneme doğru ilerleyen zorunlu bir gelişme çizgisini anlatmak için değil, daha önce gerileme başlığı altında ele alınan yüzyılları kendi özellikleri içinde incelemek amacıyla kullanılmaktadır.

³ Arap vilayetleri ifadesi, yalnızca belirli bir idarî dönemi değil, Osmanlı idaresinde bulunan Arapça konuşulan bölgeler üzerine gelişen literatürü karşılayan genel bir adlandırma olarak korunmuştur.

⁴ Çalışmada milliyetçi tarihyazımı, bütün Arap tarihçilerini veya Arapça yazılmış bütün tarih eserlerini kapsayan bir adlandırma olarak kullanılmamaktadır. Kavram, modern ulusal veya bölgesel kimlikleri geçmişe taşıyan, ulus-devletin ortaya çıkışını tarihsel sürecin doğal sonucu olarak sunan ve Osmanlı dönemini yabancı yönetim, baskı veya gerileme devri biçiminde yorumlayan anlatıları ifade etmektedir. Burada belirleyici olan yalnızca Osmanlı yönetimine yönelik olumsuz değerlendirmeler değildir. Tarihsel sürecin modern ulusal kimlikler ve daha sonra kurulan devletlerin sınırları esas alınarak açıklanması da bu yaklaşımın temel özelliklerinden biridir.

da araştırılmıştır. Osmanlı arşiv belgelerinin Arapça tarih eserleri ve şer'iyye sicilleriyle birlikte kullanılması, merkez ile vilayetler arasındaki ilişkilerin daha geniş bir kaynak temeli üzerinden değerlendirilmesine katkı sağlamıştır. Merkez-taşra ilişkileri de tek yönlü hâkimiyetin yanı sıra çatışma, iş birliği, aracılık, pazarlık ve müzakere süreçleri dikkate alınarak incelenmiştir (Toledano, 2018, s. 582; Kayalı, 1992, s. 27).

Çalışma, Osmanlı tarihyazımındaki kavramsal ve yöntemsel değişimlerin Arap vilayetleri üzerine üretilen araştırmalara nasıl yansındığını incelemektedir. Temel amaç, seçilmiş çalışmaların dönemlendirme tercihlerini, kullandıkları kaynakları, araştırmaya dâhil ettikleri tarihsel aktörleri ve merkez-taşra ilişkilerine getirdikleri açıklamaları karşılaştırmalı olarak değerlendirmektir. Tarih metinleri, geçmişin doğrudan aktarımı olarak değil, araştırmacıların soruları, kavramları, kaynak tercihleri ve dönemlendirme anlayışları doğrultusunda oluşturulan yorumlar olarak ele alınmaktadır (Bentley, 1997; Claus ve Marriott, 2023). Çalışma özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar alandaki tartışmaları etkileyen çalışmalarla sınırlandırılmıştır. Çalışmanın ilk kısmında Osmanlı tarihyazımındaki başlıca değişimler kısaca ele alınmaktadır. Ardından gerileme tezine yöneltilen eleştiriler, kaynakların kullanımındaki değişim ve dönemlendirme tartışmaları incelenmektedir. Sonraki bölümlerde Arap vilayetleri tarihyazımında milliyetçi yaklaşımın temel kabulleri ile 1990 sonrasında gelişen revizyonist araştırmaların kaynak kullanımı, tarihsel aktörler ve merkez-taşra ilişkileri bakımından getirdiği yenilikler tartışılmaktadır.

2. Kuramsal Çerçeve ve Literatür Değerlendirmesi

Çalışma, tarihsel anlatıların araştırmacıların soruları, kavram tercihleri, kaynak kullanımları ve dönemlendirme anlayışları doğrultusunda oluşturulduğu kabulünden hareket etmektedir. White'a göre tarihçi, geçmişte yaşanan olayları yalnızca sıralamaz; seçtiği olaylar arasında bağ kurarak onları belirli bir anlatı içinde anlamlandırır (White, 1973, s. 1-7). Jenkins de tarihsel bilginin geçmişin doğrudan yansması olmadığını, tarihçinin yönelttiği sorular ve yaptığı tercihler aracılığıyla üretildiğini belirtmektedir (Jenkins, 1991, s. 5-15). Bu nedenle tarihyazımı, yalnızca geçmiş hakkında verilen bilgilerin değil, bu bilgilerin hangi kavramlar ve açıklamalar içinde düzenlendiğinin de incelenmesini gerektirir.

Osmanlı Arap vilayetleri üzerine yazılmış çalışmalar dört ölçüt üzerinden değerlendirilmektedir. Bunlar dönemlendirme tercihleri, kullanılan kaynaklar, araştırmaya dâhil edilen tarihsel aktörler ve merkez-taşra ilişkilerine getirilen açıklamalardır. Bu ölçütler, gerileme tezi ile milliyetçi anlatıların yalnızca vardıkları sonuçlar bakımından değil, geçmişi nasıl düzenledikleri bakımından da karşılaştırılmasına imkân vermektedir. Gerileme tezi, 16. yüzyılın sonlarından sonraki değişimleri uzun bir bozulma süreci içinde ele alırken milliyetçi anlatılar modern ulusal kimlikleri ve devlet sınırlarını daha eski dönemlere taşımıştır. Her iki yaklaşımda da farklı dönemler, bölgeler ve tarihsel aktörler tek bir açıklama içinde geri planda kalabilmiştir. Tarihsel temsil ile siyasal ortam arasındaki ilişki, Osmanlı geçmişine yönelik yorumların değerlendirilmesinde ayrıca dikkate alınmaktadır. Said, 'doğu' hakkında üretilen bilginin sömürgecilik ve iktidar ilişkilerinden bağımsız olmadığını ileri sürmüştür (Said, 1978). Osmanlı İmparatorluğu'nun durağan, gerileyen ve değişme yeteneğini kaybetmiş bir siyasal yapı olarak tanımlanması da bu temsil biçimleriyle ilişkilendirilebilir. Bununla birlikte Batılı oryantalist çalışmalar ile Arap milliyetçi tarihyazımı aynı düşünsel geleneğe ait değildir. Said'in yaklaşımı burada doğrudan bir nedensellik kurmak için değil, tarihsel anlatıların üretildikleri siyasal koşullarla ilişkisini değerlendirmek amacıyla kullanılmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan yeni devletler ve manda yönetimleri, Osmanlı dönemine ilişkin yorumların ulusal kimlik ve siyasal meşruiyet arayışları içinde yeniden biçimlenmesini etkilemiştir. Dönemlendirme, çalışmanın ikinci inceleme ölçütüdür. Tarihsel dönemlerin başlangıç ve bitiş noktaları, hangi değişimlerin belirleyici sayıldığını doğrudan etkilemektedir. Yükselme, duraklama, gerileme ve dağılma sıralaması, askerî başarıyı tarihsel değişimin temel ölçütü hâline getirmiş; 17. ve 18. yüzyıllardaki idarî, toplumsal ve iktisadî gelişmelerin bozulma kavramı altında toplanmasına yol açmıştır. Braudel'in uzun dönemli değişimleri öne çıkaran yaklaşımı ile Tabak'ın Akdeniz dünyasındaki çevresel ve iktisadî dönüşümlere ilişkin çalışması, Osmanlı tarihinin yalnızca savaşlar ve hükümdar değişiklikleri üzerinden dönemlendirilmesinin sınırlarını göstermektedir. Bu çalışmalar doğrudan Arap vilayetleri tarihyazımını konu edinmemiştir. Bununla birlikte bölge tarihinin daha geniş zaman ve mekân ilişkileri içinde ele alınmasına katkı sağlamıştır.

Merkez-taşra ilişkileri ise İstanbul ile vilayetler arasındaki idarî bağlardan ibaret görülmemektedir. Merkezî yönetim, vilayet idarecileri, yerel ileri gelenler, dinî otoriteler ve diğer bölgesel güçler arasındaki ilişkiler bu kapsamda ele alınmaktadır. Merkez ile taşra arasında hiyerarşik bir ilişki bulunmakla birlikte merkezî kararların uygulanması yerel şartlara, bölgedeki güç dengelerine ve yerel aktörlerin tutumlarına göre değişebilmiştir. Hourani'nin yerel ileri gelenler üzerine çalışması, bu grupların merkezî yönetim ile vilayet toplumu arasında üstlendikleri rolü ortaya koymuştur (Hourani, 1968). Canbakal ve Wilkins de yerel aktörlerin yönetim süreçlerindeki konumlarını ve merkezle kurdukları ilişkilerin farklı biçimlerini incelemiştir (Canbakal, 2007; Wilkins, 2010). Pazarlık, iş birliği ve aracılık kavramları merkezî otoritenin yaptırım gücünü reddetmemekte, yönetimin taşrada hangi ilişkiler içinde işlediğini açıklamaktadır. Revizyonist tarihyazımı bu çalışmada tek ve bütünlüklü bir kuram olarak değil, yerleşik açıklamaları yeni sorular ve kaynaklar aracılığıyla yeniden değerlendiren araştırmalar için kullanılmaktadır (Iggers, 2005, s. 10-15). Nitekim bu çalışmalar gerileme tezinin dönemlendirmesini, ulus-devlet sınırlarını geçmişe taşıyan anlatıları ve merkezî kararların taşrada tek yönlü biçimde uygulandığı varsayımını sorgulamıştır.

Çalışmada incelenen literatür iki ana grupta toplanmaktadır. İlk grupta Osmanlı tarihyazımındaki gerileme tezi, kaynak kullanımı ve dönemlendirme tartışmalarını ele alan çalışmalar bulunmaktadır. Kafadar, Hathaway, Toledano, Abou-El-Haj ve Darling'in araştırmaları, Osmanlı tarihinin yükselme ve gerileme karşılığı içinde açıklanmasının yol açtığı sorunları farklı yönleriyle incelemektedir. Emrence'nin modernleşme, ekonomi-politik ve revizyonist araştırmalar üzerinden yaptığı sınıflandırma, Osmanlı tarihyazımındaki genel yönelimleri izlemek bakımından kullanılmaktadır. Ancak Arap vilayetleri literatüründeki değişim bu sınıflandırmayla sınırlı tutulmamaktadır. İkinci grupta Osmanlı Arap vilayetlerine ilişkin tarihyazımı tartışmaları yer almaktadır. Rifa'at Ali Abou-El-Haj'ın (1982) çalışması, Osmanlı döneminin Arap tarihyazımında farklı siyasal şartlar altında nasıl yorumlandığını ele almaktadır. Hourani (1968) ve Barbir (1980), yerel ileri gelenler ile merkezî yönetim arasındaki ilişkileri inceleyerek taşra yönetiminin tek yönlü bir süreç olarak açıklanamayacağını göstermiştir. Toledano (1997), Osmanlı arşivlerinin Arap vilayetleri tarihinin yazımındaki yerini ve farklı kaynak gelenekleri arasındaki ayrışmayı tartışmıştır. Khoury ve Reilly, milliyetçi ve devlet merkezli anlatıların Osmanlı geçmişine ilişkin yorumları nasıl etkilediğini değerlendirmiştir (Khoury, 2010; Reilly, 1999). Masters (2017) ise Arap vilayetlerini Osmanlı kurumları, yerel toplumlar ve bölgesel farklılıklar içinde birlikte ele alan bir değerlendirme sunmuştur. Söz konusu literatürden hareketle çalışma, Osmanlı Arap vilayetleri tarihyazımındaki değişimi dört soru üzerinden incelemektedir. Bunlar: Tarihsel dönemler nasıl belirlenmiştir? Dönemler belirlenirken hangi kaynaklardan yararlanılmıştır? Hangi aktörler tarihsel anlatıya dâhil edilmiştir? Merkez ile taşra arasındaki ilişkiler nasıl açıklanmıştır? Nihayetinde bu sorular, milliyetçi anlatılar ile revizyonist araştırmalar arasındaki farklılıkların daha açık biçimde karşılaştırılmasını sağlamaktadır.

3. Osmanlı Tarihyazımında Paradigma Değişimi

Osmanlı tarihyazımında 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşanan değişim, araştırma konularının çeşitlenmesinin yanı sıra tarihsel gelişmeleri açıklamak için kullanılan kavramların ve yöntemlerin dönüşmesiyle ilgilidir. Emrence (2016, s. 13-29), bu değişimi modernleşme yaklaşımı, ekonomi-politik açıklamalar ve revizyonist çalışmaların öne çıktığı üç genel yönelim üzerinden değerlendirmektedir. Söz konusu sınıflandırma, Osmanlı tarihyazımındaki başlıca değişimleri kronolojik olarak izlemeye imkân vermektedir. Modernleşme yaklaşımı, Batı tarihsel deneyimini toplumsal ve siyasal değişimin temel ölçütü olarak kabul etmiştir. Osmanlı çalışmalarında Tanzimat reformları, merkezî yönetimin yeniden düzenlenmesi ve Batı etkisi, bu dönemin başlıca inceleme konuları arasında yer almıştır. Değişimin yukarıdan aşağıya ilerleyen bir süreç olarak ele alınması, yerel farklılıkların ve taşra aktörlerinin tarihsel konumunun geri planda kalmasına yol açmıştır. Osmanlı geçmişinin Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme sürecine uzanan bir hazırlık dönemi olarak yorumlanması da bu yaklaşımın sonuçları arasında yer almaktadır (Emrence, 2016, s. 13-19).

1970'lerden itibaren modernleşme yaklaşımına yöneltilen eleştirilerle birlikte ekonomi-politik açıklamalar güç kazanmıştır. Bağımlılık kuramı ve dünya-sistemi analizi, Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalist dünya ekonomisiyle kurduğu ilişkileri ve bu ilişkilerin siyasal ve iktisadî sonuçlarını incelemiştir. Ekonomik eklemlenme, merkez-çevre ve bağımlılık gibi kavramlar, özellikle geç Osmanlı döneminin açıklanmasında daha fazla kullanılmaya başlanmıştır. Bu çalışmalar, değişimi yalnızca

reformlar ve Batı etkisi üzerinden değerlendiren anlatının sınırlarını genişletmiş; buna karşılık yerel aktörlerin hareket alanını ve Osmanlı kurumlarının farklı vilayetlerdeki işleyişini ikincil düzeyde ele almıştır. 1990’lardan sonra öne çıkan revizyonist çalışmalar, modernleşme ve ekonomi-politik yaklaşımların belirleyici kabul ettiği tek yönlü açıklamaları sorgulamıştır. Merkezî yönetimin kararları ile taşradaki uygulamalar arasındaki farklılıklar, yerel ileri gelenlerin yönetimdeki rolleri ve merkez ile yerel aktörler arasında kurulan aracılık ilişkileri daha fazla araştırma konusu olmuştur. Pazarlık, müzakere ve aracılık kavramları, merkezî otoritenin taşrada bütünüyle etkisiz olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim söz konusu kavramlar, imparatorluk yönetiminin yerel güç dengeleri, çıkar ilişkileri ve iş birliği ağları içinde işlediğini açıklamak için kullanılmaktadır (Emrence, 2016, s. 19-29).

Yukarıda da ele alındığı üzere tarihyazımına yönelik değişim, Arap vilayetlerine ilişkin araştırmaların sorularını ve kaynak kullanımını da etkilemiştir. Modernleşme yaklaşımında reformların merkezden taşraya aktarılması öne çıkarken ekonomi-politik çalışmalar bölgenin dünya ekonomisiyle ilişkilerine yoğunlaşmıştır. Revizyonist araştırmalar ise merkezî yönetim, vilayet idarecileri, yerel ileri gelenler, dinî otoriteler ve kentli araçlar arasındaki ilişkileri aynı inceleme alanı içinde ele almıştır. Böylece Arap vilayetleri, yalnızca merkezî politikaların uygulandığı veya dış ekonomik güçlerin etkisinde kalan bölgeler olarak değil, imparatorluk yönetiminin yerel aktörlerle kurulan ilişkiler içinde şekillendiği tarihsel alanlar olarak incelenmeye başlanmıştır.

3.1. Gerileme Tezi: Yapısal Sorunlar ve Eleştiriler

Gerileme tezi, Osmanlı tarihini 16. yüzyılın sonlarından imparatorluğun dağılmasına kadar uzanan sürekli bir bozulma süreci olarak açıklayan bir dönemlendirme anlayışına dayanmaktadır. Bu anlatının farklı biçimleri bulunmakla birlikte, Kanuni Sultan Süleyman döneminin bir doruk noktası olarak kabul edilmesi ve sonraki yüzyılların askerî, idarî ve iktisadî zayıflama üzerinden değerlendirilmesi ortak bir özellik taşımaktadır.¹ Hathaway (2016, s. 10), bu yaklaşımın 19. yüzyıldaki reformları dahi gerilemeyi durduramayan girişimler olarak yorumladığını belirtmektedir.

Gerileme tezine yöneltilen eleştirilerin ilk boyutu, birbirinden farklı tarihsel gelişmelerin tek bir kavram altında toplanmasıyla ilgilidir. Siyasî mücadeleler, askerî dönüşümler, malî düzenlemeler, toplumsal ilişkiler ve kültürel değişimler aynı bozulma sürecinin parçaları olarak ele alındığında, dönemler ve bölgeler arasındaki farklılıklar geri planda kalmaktadır (Kafadar, 2014, s. 100-104; Toledano, 2018, s. 585-586). Örneğin Canbakal (2009, s. 82-85), özellikle erken modern dönemin yalnızca çöküş kavramıyla değerlendirilmesinin, yeni toplumsal ilişkileri ve yerel iktidar biçimlerini açıklamakta yetersiz kaldığını göstermektedir. Hathaway (2016, s. 75-79) de imparatorluğun uzun süre varlığını korumasını, değişen şartlara uyum sağlayan idarî ve toplumsal düzenlemeler dikkate alınmadan açıklamanın mümkün olmadığını vurgulamaktadır. Sonuç itibarıyla bu eleştiriler gerileme kavramının bütünüyle anlamsız olduğunu değil, farklı alanlarda ve dönemlerde yaşanan değişimleri tek başına açıklayamadığını ortaya koymaktadır. İkinci eleştiri, gerileme anlatısının dayandığı karşılaştırma ölçütlerine yöneliktir. Toledano’ya göre Osmanlı tarihini yükseliş ve gerileme dönemleri üzerinden açıklayan yaklaşım, Avrupa’nın yükselişini tarihsel değişimin temel ölçütü olarak kabul etmektedir (2018, s. 585-588). Osmanlıların önce Avrupa için askerî bir tehdit, daha sonra ise değişme yeteneğini kaybetmiş bir güç olarak tasvir edilmesi, imparatorluğun kendi kurumsal ve toplumsal dönüşümlerinin ikincil kalmasına yol açmıştır. Woodhead (2018, s. 22), Osmanlı siyasal düzeninin yalnızca savaş ve fetih gelirleri üzerinden açıklanamayacağını; tarımsal üretim, vergilendirme ve kent-kır ilişkilerinin de devletin işleyişinde belirleyici olduğunu belirtmektedir. Quataert (2004, s. 48) ise Osmanlı kuruluşunu yalnızca ‘gaza’ düşüncesiyle ilişkilendiren yorumların, devletin örgütlenme kapasitesini ve farklı yönlerde gelişen siyasal ilişkilerini sınırlı biçimde açıkladığını savunmaktadır.

Gerileme tezi, Osmanlı kurumlarını başka tarihsel örneklerle karşılaştırılamayan ve bütünüyle kendine özgü yapılar olarak değerlendirme eğilimini de güçlendirmiştir. Abou-El-Haj (2018, s. 28), iltizam gibi farklı devletlerde de görülen malî uygulamaların yalnızca Osmanlı düzenine özgü bir bozulmanın göstergesi olarak yorumlanmasını bu eğilimin sonuçlarından biri saymaktadır. Karşılaştırmalı araştırmalar ise benzer kurumların farklı siyasal yapılarda değişen işlevler üstlenebildiğini göstermiştir.

¹ Toledano’ya göre geleneksel anlatı Osmanlı tarihini 14. yüzyılın sonlarından 16. yüzyıl ortalarında Kanuni Sultan Süleyman döneminde ulaşılan zirveye, buradan da Birinci Dünya Savaşı’nda imparatorluğun sona ermesine kadar devam eden kesintisiz bir gerileme süreci içinde ele almaktadır (2018, s. 585).

Böylece gerileme kavramının yerini her durumda ilerleme veya gelişme kavramı almamış; süreklilik, uyarlanma, yeniden yapılanma ve bölgesel farklılaşma gibi daha sınırlı açıklamalar öne çıkmıştır. Gerileme tezinin sorgulanması, Arap vilayetleri tarihyazımı bakımından da sonuçlar doğurmuştur. Vilayetlerdeki idarî sorunları, yerel güç mücadelelerini ve merkezî otoritenin karşılaştığı sınırlılıkları yalnızca imparatorluğun çözülmesinin belirtileri olarak değerlendiren yaklaşım zayıflamıştır. Bunun yerine söz konusu gelişmeler, merkezî yönetim ile yerel aktörler arasında değişen ilişkiler, bölgesel koşullar ve kurumsal uyarlamalar içinde incelenmeye başlanmıştır. Böylece Arap vilayetleri, gerilemenin pasif biçimde yansıdığı bölgeler olarak değil, Osmanlı yönetiminin farklı şartlar altında yeniden kurulduğu tarihsel alanlar olarak ele alınmıştır.

3.2. Kaynakların Yeniden Okunması ve Dönemlendirme Tartışmaları

Gerileme tezinin uzun süre etkili olmasında, Osmanlı döneminde kaleme alınan eleştirel metinlerin sonraki araştırmalarda kullanılma biçimi etkili olmuştur. Faroqi, devlet düzeninde bozulma yaşandığını ileri süren metinlerin modern Osmanlı tarihyazımında gerileme anlatısının başlıca dayanakları arasında yer aldığını belirtmektedir (2004, s. 545-546). Yıldız da layihaların, siyasetnamelerin ve nasihatnamelerin uzun süre yazarlarının siyasal konumları ve kaleme alınma amaçları yeterince dikkate alınmadan değerlendirildiğini vurgulamaktadır (2009, s. 146-147). 16. yüzyılın sonlarından itibaren kaleme alınan nasihatnamelerde adaletin bozulduğu, kurumların eski işleyişini kaybettiği ve toplumsal düzenin çözüldüğü yönündeki değerlendirmeler sıkça tekrarlanmıştır (Hourani, 2012; Hathaway, 2016; Findley, 2016). Söz konusu metinlerde yazarların yaşadığı dönem, geçmişte var olduğu düşünülen ideal bir düzenle karşılaştırılmıştır. Değişimin bozulma olarak tanımlanması da büyük ölçüde bu karşılaştırmadan kaynaklanmıştır.

Abou-El-Haj, Mustafa Âli ve Koçi Bey'in eserlerini devlet düzenine ilişkin tarafsız gözlemler olarak değil, yönetici çevreler içindeki rekabetleri ve konum kayıplarını yansıtan siyasî metinler olarak değerlendirmektedir (2018, s. 69-75). Hathaway (2016) de bazı bürokratların idarî ve toplumsal değişimleri kendi nüfuzlarının azalması üzerinden yorumladığını belirtmektedir. Wilkins (2010) ise bu metinlerin üretildiği kurumsal ve yerel şartların dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Dolayısıyla nasihatnamelerde yer alan şikâyetler tarihsel bilgi değeri taşımakla birlikte, doğrudan ve bütün dönemlere uygulanabilecek gerileme kanıtları olarak ele alınamaz.¹

Gerileme tezine yöneltilen eleştiriler, Osmanlı tarihinin dönemlendirilmesini de yeniden tartışmaya açmıştır. Yükselme, duraklama, gerileme ve dağılma biçimindeki geleneksel tasnif, askerî genişlemeyi tarihsel başarının başlıca ölçütlerinden biri olarak kabul etmektedir. Bu nedenle askerî genişlemenin yavaşladığı dönemler, toplumsal, iktisadî ve idarî değişimler yeterince dikkate alınmadan gerileme kavramıyla açıklanmıştır. Hathaway, dönemler arasında kurulan bu değer sıralamasının özellikle 17. ve 18. yüzyılların kendi koşulları içinde incelenmesini güçleştirdiğini belirtmektedir (2014, s. 165-174).² Erken modern dönem kavramı, Arap vilayetlerinin 16., 17. ve 18. yüzyıllarını yalnızca gerileme veya 19. yüzyıl reformlarının hazırlık dönemi olarak değerlendiren yaklaşıma alternatif sunmaktadır (Masters, 2017). Bununla birlikte Gelvin (2016), erken modern ve modern dönemler arasında kesin bir sınır kurulmasının tarihsel değişimi modern devlete yönelen doğrusal bir süreç biçiminde açıklama riski taşıdığını belirtmektedir. Bu nedenle kavram, katı bir dönemlendirme şeması olarak değil, daha önce

¹ Kaynakların bağlam içinde okunması, Osmanlı tarihinin zaman ve mekân ölçeğinin yeniden düşünülmesiyle birlikte ilerlemiştir. Braudel'in Akdeniz üzerine çalışmaları, Osmanlı tarihini yalnızca savaşlar, antlaşmalar ve hükümdar değişiklikleri üzerinden ele alan siyasî tarih anlayışının sınırlarını genişletmiştir. Coğrafya, ticaret, üretim ve toplumsal ilişkileri uzun dönemli değişimler içinde inceleyen bu yaklaşım, Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz dünyasındaki diğer siyasal ve iktisadî yapılarla birlikte değerlendirilmesine katkı sağlamıştır (İnalçık, 2000; Woodhead, 2018). Tabak ise Akdeniz'deki değişimi çevresel koşullar, üretim ilişkileri ve ticaret yollarındaki dönüşümler üzerinden incelemiştir. Braudel ile Tabak farklı açıklamalar geliştirmiş olsa da her ikisi de 17. ve 18. yüzyılları yalnızca Osmanlı kurumlarının bozulduğu dönemler olarak ele alan yorumu sorgulamaya imkân vermiştir.

² Dönemlendirmeye ilişkin benzer bir sorun, modern Ortadoğu tarihinin başlangıcının belirlenmesinde de ortaya çıkmaktadır. Napolyon'un 1798'de Mısır'ı işgalinin modern dönemin başlangıcı olarak kabul edilmesi, bölgedeki değişimi dış müdahaleyle başlayan ani bir kırılma üzerinden açıklamaktadır. Philipp (2004, s. 401-410), 1798'in toplumsal ve iktisadî dönüşümlerin tamamı için ortak bir başlangıç tarihi sayılamayacağını belirtmektedir. Ticaret ilişkileri, yerel iktidar yapıları ve merkez-taşra ilişkilerindeki değişimler daha uzun bir döneme yayılmıştır.

gerileme başlığı altında ele alınan yüzyılları kendi koşulları içinde incelemeye yardımcı olan bir çerçeve olarak kullanılmalıdır. Kaynakların bağlam içinde okunması ve yerleşik dönemlendirmelerin sorgulanması, Arap vilayetlerine ilişkin araştırmaları da etkilemiştir. İdarî sorunlar ve yerel güç mücadeleleri yalnızca Osmanlı gerilemesinin belirtileri olarak değerlendirilmemiş; vilayetlerin farklı idarî yapıları, yerel aktörleri ve merkezî yönetimle kurdukları ilişkiler daha fazla dikkate alınmıştır.

4. Osmanlı Arap Vilayetleri Tarihyazımında Osmanlı Mirası ve Milliyetçi Paradigma

Osmanlı Arap vilayetleri tarihyazımında birbiriyle bağlantılı iki mesele öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, Osmanlı döneminden sonraki siyasal yapılara aktarılan idarî ve toplumsal mirastır. İkincisi ise bu mirasın 20. yüzyılda gelişen ulusal ve bölgesel tarih anlatıları içinde nasıl yorumlandığıdır. Osmanlı döneminin bölge tarihindeki yerini değerlendirebilmek için hem imparatorluk sonrasındaki süreklilikleri hem de geçmişe yöneltilen soruların değişen siyasal koşullarla ilişkisini dikkate almak gerekir. Osmanlı mirasının önemli bir yönü idarî yapılanmada görülmektedir. Bölgedeki bazı sınır ve statü tartışmalarının tarihsel kökenleri Osmanlı idarî düzenlemelerine kadar uzanmaktadır (Toledano, 2018, s. 579-581). Ancak modern Ortadoğu'nun sınırları, Osmanlı vilayetlerinin doğrudan devamı olarak değerlendirilemez. Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan manda yönetimleri ve yapılan sınır düzenlemeleri de bölgenin siyasal yapısının oluşumunda etkili olmuştur. Cleveland ve Bunton (2009), Osmanlı idarî kurumlarının etkisinin imparatorluğun sona ermesiyle bütünüyle ortadan kalkmadığını belirtmektedir. Toledano da Osmanlı döneminde oluşan bazı yönetim uygulamalarının sonraki siyasal yapılar içinde değişerek devam ettiğini vurgulamaktadır (2018, s. 596). Yönetici gruplardaki süreklilik, bu mirasın toplumsal ve siyasal boyutunu oluşturmaktadır. Hourani, Bağdat, Amman, Kahire ve Tunus'taki yönetici çevrelerde Osmanlı döneminden devralınan idarî tecrübenin izlerine dikkat çekmektedir (2006, s. 93-95). Roded'e göre (1983) Suriye'de geç Osmanlı döneminde askerî ve idarî görevler üstlenen köklü aileler, manda döneminde ve bağımsızlığın ilk yıllarında siyasal konumlarını büyük ölçüde korumuştur. Osmanlı hizmeti, servet sahibi yeni grupların seçkinler arasına katılmasının da yollarından birini oluşturmuştur. Yerel elitler bu bakımdan yalnızca merkezî yönetimin karşısında bulunan gruplar değildi. Osmanlı kurumları içinde görev alıyor ve merkez ile vilayet toplumu arasındaki ilişkilerde rol üstleniyorlardı. İmparatorluğun sona ermesinden sonra da bu idarî tecrübenin ve toplumsal konumların bazı unsurları varlığını sürdürmüştür. Osmanlı dönemine ilişkin tarihsel yorumlar ise bu tarihin yazıldığı siyasal ve entelektüel ortamdan bağımsız gelişmemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı yönetiminin sona ermesi, Avrupa manda rejimlerinin kurulması ve yeni devletlerin ortaya çıkması geçmişe yöneltilen soruları değiştirmiştir. Yeni devletlere tarihsel bir temel kazandırma, ortak bir Arap kimliğini temellendirme ve devlet merkezli kimlikleri güçlendirme arayışları, Osmanlı geçmişinin yeniden yorumlanmasında etkili olmuştur (Reilly, 1999).

Abou-El-Haj (1982), Osmanlı dönemine ilişkin Arap tarihyazımını üç evrede incelemektedir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Arapça kaleme alınan tarih eserlerinin önemli bir bölümü Osmanlı yönetimini halifelik ve saltanat düzeninin meşru temsilcisi olarak değerlendirmiştir. Osmanlı Devleti, bu eserlerde Arap toplumlarının tarihinin dışında bulunan yabancı bir güç olarak ele alınmamıştır. Abou-El-Haj'a göre 1918-1950 arasında ise yeni devlet sınırlarını ve bölgesel kimlikleri geçmişe taşıyan ülke merkezli bir tarih anlayışı güç kazanmıştır. Erken modern dönemde yaşayan kişilerin bugünkü anlamlarıyla "Suriyeli", "Mısırlı" veya "Tunuslu" olarak tanımlanması bu yaklaşımın sonuçlarından biridir. 1950 sonrasında ortak Arap kimliğini esas alan tarih anlayışı ile ülke merkezli anlatılar yan yana varlığını sürdürmüştür (Abou-El-Haj, 1982, s. 188-190). Arap birliği düşüncesini benimseyen araştırmalar daha çok 19. ve 20. yüzyıllardaki milliyetçi hareketlere yönelirken ülke merkezli çalışmalar modern devletlerin geçmişini daha eski dönemlere taşımıştır. İki yaklaşımın siyasal hedefleri farklı olsa da her ikisi de modern kimliklerle geçmiş arasında süreklilik kurmuştur. Osmanlı döneminde yerel seçkinlerin imparatorluk kurumları içinde üstlendikleri görevler ve merkezî yönetimle kurdukları ilişkiler ise bu anlatılarda daha sınırlı yer bulmuştur.

Ulus-devlet merkezli dönemlendirme, Osmanlı döneminin Ortadoğu tarihindeki yerini daraltmıştır. Osmanlılar tarih anlatısından bütünüyle çıkarılmamış, ancak çoğu zaman Arap milliyetçiliğinin gelişmesinden önceki siyasal zemin veya ulusal gelişmeyi geciktiren bir dış güç olarak ele alınmıştır.¹

¹ Osmanlı döneminin bölge tarihinin dışında kalması bu bakımdan başlangıçtaki bir varsayımdan çok, seçilen dönemlendirme biçiminin ve araştırma sorularının sonucu olmuştur. Ulusal kimliklere tarihsel derinlik kazandırma

Vilayetlerin imparatorluk kurumlarıyla ilişkileri, yerel seçkinlerin Osmanlı yönetimindeki rolleri ve bölgeler arasındaki idarî bağlar daha az incelenmiştir (Toledano, 2018). Osmanlı öncesi tarihe yönelmek kendi başına milliyetçi bir yaklaşım anlamına gelmez. Sorun, bu dönemlerin modern ulusal kimliğin kesintisiz kökeni olarak sunulması ve Osmanlı yüzyıllarının bu sürekliliğin dışında bırakılmasıdır. Gerileme anlatısı, Osmanlı döneminin bu şekilde yorumlanmasını destekleyen bir başka unsur olmuştur. Toledano (2018), Arapça konuşulan vilayetlerin bazı çalışmalarda Osmanlı gerilemesinin hem sonucu hem de göstergesi olarak ele alındığını belirtmektedir. Masters (2017) ise Arap tarihini Türkler ile Araplar arasında sürekli bir karşıtlık üzerinden kuran anlatılara dikkat çekmektedir. Osmanlı yönetiminin Avrupa sömürgeciliğiyle aynı yabancı hâkimiyet çizgisi içinde değerlendirilmesi, yerel aktörlerin Osmanlı kurumlarındaki konumlarını ve vilayetler arasındaki farklılıkları geri plana itmiştir. Böylece Osmanlı dönemi, kendi idarî ve toplumsal özellikleri içinde incelenmek yerine bağımsızlıkla sonuçlanan tarihsel sürecin olumsuz bir evresi olarak ele alınmıştır.

Kaynak kullanımı ile milliyetçi tarihyazımı arasında ise doğrudan bir neden-sonuç ilişkisi kurulamaz. Arapça kaynaklara yönelmek kendi başına milliyetçi bir tercih değildir. Abdülkerim Rafeq'in çalışmaları ve Hourani'nin Arapça kaynakların önemine yaptığı vurgu, vilayet toplumlarının merkezî belgelerde sınırlı kalan yönlerinin araştırılmasına katkı sağlamıştır (Barbir, 1980, s. 7). Tartışılması gereken nokta belirli bir kaynak grubunun kullanılması değil, bu kaynakların Osmanlı idarî yapısı ve merkez-taşra ilişkileriyle bağlantılı biçimde değerlendirilip değerlendirilmediğidir. Merkez odaklı Osmanlı tarihçiliği ile Arap vilayetlerine yoğunlaşan bölgesel araştırmalar farklı hareket noktalarına sahip olmakla birlikte benzer bir ayrışmaya yol açmıştır. Merkez odaklı çalışmalar vilayetleri çoğu zaman İstanbul'dan alınan kararların uygulandığı alanlar olarak ele almıştır. Bölgesel çalışmaların bazıları ise Arap vilayetlerini Osmanlı tarihinin genel gelişiminden ayrı incelemiştir. Toledano, Osmanlı arşiv belgeleri ile Arapça kaynakların farklı araştırma gelenekleri içinde kullanılmasının iki literatür arasındaki mesafenin korunmasına yol açtığını belirtmektedir (1997, s. 144-148). Arapça konuşulan vilayetlerin dilsel ve kültürel yakınlıkları, bu bölgelerin ortak bir inceleme alanı olarak değerlendirilmesini kolaylaştırmıştır. Bununla birlikte Şam, Halep, Bağdat, Mısır ve Kuzey Afrika vilayetleri aynı idarî, toplumsal ve iktisadî özelliklere sahip değildi. Arap vilayetlerini Osmanlı tarihinden ayrı ve kendi içinde türdeş bir bölge olarak ele almak, hem bölge içindeki farklılıkların hem de her vilayetin merkezî yönetimle kurduğu ilişkilerin yeterince incelenmemesine yol açmıştır. Milliyetçi paradigmanın temel etkisi, Osmanlı dönemini bütünüyle araştırma dışında bırakmasından çok, bu döneme yöneltilen soruları sınırlandırmasında görülmektedir. Ulusal kimliğin kökenleri, bağımsızlık hareketleri ve yabancı yönetim temaları öne çıkarken Osmanlı kurumlarının vilayetlerdeki işleyişi, yerel seçkinlerin yönetimdeki konumu ve vilayetler arasındaki ilişkiler daha az incelenmiştir. Söz konusu sınırlılıklar, 1990 sonrasında gelişen revizyonist araştırmaların hareket noktalarından birini oluşturmuştur.

5. 1990 Sonrası Revizyonist Dönüşüm ve Merkez-Taşra İlişkileri

1990'lardan itibaren Osmanlı Arap vilayetlerine ilişkin araştırmalarda yeni bir yönelim öne çıkmıştır. Ulus-devlet sınırlarını geçmişe taşıyan dönemlendirmeler, Osmanlı dönemini kesintisiz bir gerileme süreci olarak değerlendiren yorumlar ve Arap vilayetlerini imparatorluk tarihinden ayrı inceleyen yaklaşımlar daha yoğun biçimde sorgulanmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra ulus-devlet, kimlik ve imparatorluk konularına duyulan ilginin artması da bu değişimi desteklemiştir (Khoury, 2010, s. 208; Emrence, 2016, s. 10-12). Bu çalışmaların başlıca katkısı, Arap vilayetlerindeki gelişmeleri Osmanlı yönetiminin idarî, malî ve askerî işleyişiyle birlikte incelemeleridir. Vilayetler artık yalnızca Osmanlı egemenliğinde kalmış bölgeler veya Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkmasından önceki bir hazırlık dönemi olarak ele alınmamıştır. Merkezî yönetimin kararları, vilayet idaresi, vergi düzeni, güvenlik ihtiyaçları ve yerel güç ilişkileri arasındaki bağlar araştırılmıştır. Böylece Osmanlı dönemi, Ortadoğu'daki sonraki sorunların tek kaynağı olarak değerlendirilmek yerine kendi kurumları, aktörleri ve bölgesel farklılıkları içinde incelenmeye başlanmıştır (Hathaway, 2016, s. 1-6; Toledano, 2018).

çabası, bazı çalışmalarda Osmanlı öncesi dönemlerin öne çıkarılmasını beraberinde getirmiştir. Mısır tarihinin firavunlara, Irak tarihinin Babil'e, Lübnan tarihinin Fenikelilere veya ortak Arap kimliğinin Arap-İslam geçmişine dayandırılması bu eğilimin farklı örnekleridir (Quataert, 2004, s. 280; Hourani, 2006).

Araştırmalardaki değişim kaynak kullanımına da yansımıştır. Osmanlı arşivlerine erişimin kolaylaşması, Arap vilayetlerinin idarî ve malî yapısına ilişkin daha fazla belgenin kullanılmasını sağlamıştır (Darling, 2016, s. 315-316). Bununla birlikte yenilik, yalnızca Osmanlı arşiv belgelerine daha fazla başvurulmasından ibaret değildir. Arapça kaynakların, şer’iyye sicillerinin ve Osmanlı arşiv belgelerinin birlikte değerlendirilmesi, merkezî yönetimin bakış açısı ile vilayet toplumlarının deneyimlerinin aynı araştırmada ele alınmasına katkıda bulunmuştur. Eyalet ve vilayet tarihleri de Osmanlı araştırmalarında daha geniş yer bulmuştur (Adanır ve Faroqhi, 2011). Söz konusu yönelimin başlangıcını yalnızca 1990’lara bağlamak doğru değildir. Abdülkerim Rafeq, Butrus Abu Manneh ve Albert Hourani’nin daha erken tarihlerde yayımlanan çalışmaları, Arap vilayetleri ile Osmanlı yönetimi arasındaki ilişkilerin yeniden değerlendirilmesine katkı sağlamıştır (Philipp, 2004; Toledano, 1997). Örneğin, Hourani’nin “ayan siyaseti” yaklaşımı, yerel ileri gelenleri yalnızca merkezî otoriteye karşı duran gruplar olarak ele almamıştır. Bu grupların merkezî yönetim ile kent toplumu arasında aracılık yaptığını ve taşra idaresinin işleyişine katıldığını ortaya koymuştur (Hourani, 1968). Barbir’in Şam üzerine çalışması da merkezî yönetim, vilayet idarecileri ve yerel gruplar arasındaki ilişkileri birlikte inceleyen erken örneklerden biridir (Barbir, 1980). Sonraki araştırmalar, merkez-taşra ilişkilerinin farklı alanlardaki işleyişini daha ayrıntılı biçimde ele almıştır. Vergilerin toplanması, güvenliğin sağlanması, idarî düzenlemelerin uygulanması ve görevlilerin yerel destek arayışı yalnızca İstanbul’dan gönderilen emirlerle sonuçlanan süreçler değildi. Yerel ileri gelenlerin, dinî otoritelerin ve bölgedeki diğer güçlerin tutumu uygulamaların sonucunu etkileyebilmekteydi. Canbakal (2007) ve Wilkins (2010), yerel aktörlerin merkezî yönetimle kurduğu ilişkilerin iş birliği, rekabet ve aracılık gibi farklı biçimler alabildiğini göstermektedir. Aynı şekilde pazarlık ve müzakere kavramları da merkezî otoritenin zayıf veya etkisiz olduğunu ileri sürmek için kullanılmamaktadır. Merkezî yönetim askerî ve idarî yaptırım araçlarına sahipti. Buna karşılık bu araçların nasıl kullanılacağı ve alınan kararların taşrada nasıl uygulanacağı, bölgesel şartlara ve yerel aktörlerle kurulan ilişkilere göre değişebilmekteydi. Yerel grupların hareket alanı da her vilayette ve her dönemde aynı değildi. Dolayısıyla revizyonist çalışmaların bu anlamda katkısı, Osmanlı yönetimini yalnızca merkezî baskı veya yerel direniş üzerinden açıklamak yerine bu farklı ilişki biçimlerini birlikte incelemesidir.¹

Ulus-devlet sınırlarının geçmişe taşınmasına yönelik eleştiriler, araştırmaların coğrafi kapsamını da etkilemiştir. Vilayetler uzun süre daha sonra kurulacak devletlerin sınırları içinde ve komşu bölgelerle ilişkilerinden kopuk biçimde incelenmiştir. Bu bağlamda Hathaway, tek bir vilayetin sınırlarını aşan karşılaştırmalı çalışmaların hâlâ sınırlı olduğuna dikkat çekmektedir (2016). Schayegh ise Bilad el-Şam kentleri arasındaki idarî, iktisadî ve toplumsal ilişkileri 19. yüzyıldan İkinci Dünya Savaşı’na kadar uzanan bir dönemde incelemiştir. Şam, Beyrut ve çevredeki kentleri daha sonra oluşan devlet sınırlarıyla birbirinden ayırmadan ele alması, bölgesel ilişkilerin 1918 sonrasında da sürdüğünü ortaya koymaktadır (Schayegh, 2017, s. 41-45). Kayalı ve Masters’ın çalışmaları da Arap vilayetlerini daha sonra ortaya çıkan ulus-devlet sınırlarıyla sınırlamayan örnekler arasında yer almaktadır (Kayalı, 1997; Masters, 2017).

Araştırma konularının çeşitlenmesi, söz konusu değişimin bir başka sonucudur. Holt’un *Egypt and the Fertile Crescent 1516-1922: A Political History* (1966) adlı eseri, yayımlandığı dönemin genel eğilimine uygun biçimde siyasî gelişmelere ağırlık vermektedir. Sonraki araştırmalarda ise idarî ve siyasî tarihin yanı sıra vergi düzeni, ticaret, kent toplumu, dinî gruplar, hukuk uygulamaları ve nüfus hareketleri daha fazla ele alınmıştır. Şer’iyye sicillerinin kullanılması, aile ilişkileri, mülkiyet, borç, ticaret ve hukukî uyuşmazlıklar gibi konuların incelenmesine katkı sağlamıştır (Masters, 2017, s. 24-26). Osmanlı arşiv belgeleri de vilayetlerin malî yapısı, idarî sorunları ve merkezî yönetimle ilişkileri hakkında daha ayrıntılı çalışmalar yapılmasına imkân vermiştir (Darling, 2016, s. 313-318).

Diğer taraftan revizyonist çalışmaların bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. Merkezî yönetim ile yerel elitler arasındaki ilişkilere ağırlık verilmesi, diğer toplumsal kesimlerin geri planda kalmasına yol açabilir. Osmanlı arşiv belgelerinin yoğun kullanılması ise merkezî idarenin bakış açısının yeniden

¹ Örneğin Bonaparte’ın 1798’de Mısır’ı işgalini modern Ortadoğu tarihinin kesin başlangıç noktası olarak kabul eden yaklaşım da bu çerçevede sorgulanmıştır. Arap vilayetlerindeki değişimler yalnızca Avrupa müdahalesiyle başlamamış; daha önceki yüzyıllarda gelişen idarî ilişkiler, ticaret ağları ve yerel güç yapıları da dikkate alınmıştır. Masters (2017), 1516’dan 1918’e kadar uzanan dönemi bir bütün içinde ele alarak erken modern ve modern dönemler arasındaki süreklilikleri ve değişimleri birlikte değerlendirmiştir.

ağırlık kazanması riskini taşımaktadır. Ayrıca Osmanlı geçmişine artan ilgi, bazı araştırmalarda imparatorluk yönetiminin güncel siyasal tartışmalar doğrultusunda idealize edilmesine neden olmuştur. Reilly'nin (1999) belirttiği üzere Osmanlı dönemini yalnızca baskı ve gerileme üzerinden değerlendiren anlatıların yerine, bu dönemi eleştiriden uzak biçimde olumlayan başka bir anlatının geçmesi de mümkündür. Sonuç itibarıyla 1990 sonrasında gelişen çalışmaların temel katkısı, Arap vilayetleri tarihini tek bir açıklamaya indirgememeleridir. Kaynak kullanımının çeşitlenmesi, 17. ve 18. yüzyılların yeniden incelenmesi, vilayetler arasındaki ilişkilerin araştırılması ve yerel aktörlerin yönetimdeki rollerinin ele alınması, alandaki başlıca değişikliklerdir. Merkez-taşra ilişkileri de yalnızca merkezî baskı ve yerel direniş karşıtlığı üzerinden değil iş birliği, rekabet, aracılık, baskı, pazarlık ve müzakerenin farklı koşullarda bir arada bulunabildiği ilişkiler olarak değerlendirilmiştir.

6. Sonuç

Çalışmada, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı tarihyazımında yaşanan değişimin Arap vilayetleri üzerine yapılan araştırmalara yansımaları; dönemlendirme, kaynak kullanımı, tarihsel aktörlerin seçimi ve merkez-taşra ilişkilerine getirilen açıklamalar bakımından incelenmiştir. Çalışma söz konusu değişimin yalnızca gerileme tezinin reddedilmesinden ibaret olmadığı iddiasına dayanmaktadır. Arap vilayetlerinin hangi zaman aralığında, hangi kaynaklarla ve hangi aktörler üzerinden ele alınacağına ilişkin kabuller de yeniden değerlendirilmiştir. Dönemlendirme bakımından ulaşılan ilk sonuç, Osmanlı Arap vilayetleri tarihinin uzun süre 19. yüzyıldaki reformlar, Avrupa müdahalesi ve milliyetçi hareketler üzerinden açıklanmış olmasıdır. Nitekim böyle bir dönemlendirme, 17. ve 18. yüzyılları ya gerileme dönemi olarak değerlendirmiş ya da sonraki gelişmelerin hazırlık aşamasına indirgemıştır. Revizyonist çalışmalar ise bu yüzyılları kendi idarî, toplumsal ve iktisadî koşulları içinde incelemeye yönelmiştir. Modern Ortadoğu tarihini 1798'de Mısır'ın işgaliyle başlatan keskin dönem ayrımları da sorgulanmış; önceki yüzyıllarda gelişen ticaret ilişkileri, yerel güç yapıları ve idarî değişimler araştırmalara dâhil edilmiştir.

Kaynak kullanımındaki değişim, yalnızca Osmanlı arşiv belgelerine daha fazla başvurulması anlamına gelmemektedir. Arapça kaynakların, şer'iyye sicillerinin ve Osmanlı arşiv belgelerinin aynı araştırma kapsamında değerlendirilmesi, vilayetlerin hem merkezî yönetimin kayıtları hem de bölgedeki toplumsal ilişkiler üzerinden incelenmesine imkân vermiştir. Yerel kaynaklara yönelmek kendi başına bir tercih olmadığı gibi, Osmanlı arşiv belgelerinden yararlanmak da tek başına revizyonist bir yaklaşım oluşturmamaktadır. Belirleyici olan, farklı kaynak gruplarının birbirinden kopuk biçimde değil, ortak bir tarihsel sorun çerçevesinde değerlendirilmesidir. Öte yandan çalışmalarda ele alınan tarihsel aktörlerin kapsamı da genişlemiştir. Önceki anlatılarda merkezî yönetim, reform hareketleri ve milliyetçi yapılar öne çıkarken sonraki araştırmalar vilayet idarecilerini, yerel ileri gelenleri, dinî otoriteleri ve kent toplumundaki farklı grupları da incelemeye başlamıştır. Yerel seçkinlerin yalnızca merkezî yönetime karşı çıkan gruplar olmadığı; Osmanlı kurumlarında görev üstlendikleri, merkez ile vilayet toplumu arasında aracılık yaptıkları ve merkezle kurdukları ilişkileri kendi konumlarını korumak için kullanabildikleri ortaya konulmuştur. Böylece Arap vilayetleri, merkezî kararların doğrudan uygulandığı edilgen bölgeler olarak değerlendirilmemiştir.

Merkez-taşra ilişkilerine ilişkin bulgular da tek yönlü hâkimiyet açıklamasının yetersiz kaldığını göstermektedir. Merkezî yönetim, askerî ve idarî yaptırım araçlarına sahip olmakla birlikte alınan kararların uygulanması vilayetlerin koşullarına ve yerel aktörlerin tutumlarına göre değişebilmiştir. İş birliği, aracılık, rekabet ve pazarlık, bu ilişkinin farklı biçimleri arasında yer almıştır. Ancak bu kavramlar merkez ile taşra arasındaki güç eşitsizliğini veya baskı uygulamalarını ortadan kaldırmamaktadır. Revizyonist çalışmaların bu bağlamda katkısı, Osmanlı yönetimini yalnızca baskı ya da yalnızca uzlaşma üzerinden açıklamak yerine farklı ilişki biçimlerini birlikte ele almalarıdır.

Milliyetçi tarihyazımına ilişkin olarak söylenebilecek şey, Osmanlı döneminin Arap tarihinden bütünüyle çıkarılmadığı, fakat çoğu zaman ulusal bağımsızlıktan önceki yabancı yönetim veya gerileme dönemi olarak konumlandırıldığıdır. Modern devlet sınırlarının ve ulusal kimliklerin geçmişe taşınması, vilayetlerin imparatorluk kurumlarıyla kurduğu ilişkilerin geri planda kalmasına yol açmıştır. Osmanlı öncesi geçmişe yönelme de bazı anlatılarda modern ulusal kimliklere kesintisiz bir tarih kazandırma amacıyla bağlantılı olmuştur. Bununla birlikte milliyetçi tarihyazımı bütün Arap tarihçilerini veya

Arapça kaleme alınmış bütün eserleri kapsayan değişmez bir yaklaşım değildir. Farklı dönemlerde ve farklı siyasal koşullarda değişen anlatıları tek bir kategori altında toplamak da açıklayıcı olmayacaktır.

Çalışmanın mevcut literatüre katkısı, Osmanlı tarihyazımındaki dönüşümü yalnızca birbirini izleyen yaklaşımlar üzerinden açıklamak yerine, bu dönüşümün Arap vilayetleri üzerine yapılan araştırmalarda hangi somut değişikliklere yol açtığını birlikte değerlendirmesidir. Emrence (2016), Osmanlı tarihyazımındaki genel yönelimleri modernleşme, ekonomi-politik ve revizyonist çalışmalar üzerinden ele almaktadır. Toledano (1997; 2018) ve Hathaway (2016) ise Arap vilayetlerinin Osmanlı tarihindeki konumu, kaynak kullanımı ve dönemlendirme sorunları üzerinde durmaktadır. Mevcut çalışma, söz konusu değerlendirmelerden hareketle literatürdeki değişimi dönemlendirme, kaynak kullanımı, tarihsel aktörlerin seçimi ve merkez-taşra ilişkilerine getirilen açıklamalar bakımından karşılaştırmaktadır. Böylece genel Osmanlı tarihyazımındaki değişim ile Arap vilayetleri üzerine gelişen literatür arasındaki ilişki ortak bir inceleme çerçevesi içinde ele alınmaktadır.

Karşılaştırma ayrıca dönemlendirme ve kaynak tercihlerinin yalnızca yöntemle ilgili kararlar olmadığını ortaya koymuştur. Söz konusu tercihler, hangi dönemlerin araştırmaya dâhil edileceğini, hangi aktörlerin öne çıkarılacağını ve Osmanlı yönetiminin nasıl açıklanacağını da belirlemektedir. Gerileme tezi ile milliyetçi anlatıların ortak yönlerinden biri, farklı dönemleri ve bölgeleri önceden kabul edilen bir tarihsel sonuca göre değerlendirmeleridir. Revizyonist çalışmalar ise tarihsel değişimi tek bir açıklamaya bağlamak yerine dönemler ve vilayetler arasındaki farklılıklara, kaynakların niteliğine ve yerel koşullara daha fazla yer vermiştir. Tarihçilerin görüşlerini etkileyen siyasal ve entelektüel koşullar ise dönemlendirme, kaynak kullanımı, aktör seçimi ve merkez-taşra ilişkileriyle bağlantılı olduğu ölçüde değerlendirilmiştir. Bu kapsam, alandaki genel eğilimlerin karşılaştırılmasına imkân vermekle birlikte vilayetler ve tarihyazımı gelenekleri arasındaki bütün farklılıkları içermemektedir. Vilayetler arasındaki idarî, iktisadî ve toplumsal ilişkileri karşılaştıran çalışmalar, bölge içindeki ortaklıkların ve farklılıkların daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Sonuç olarak 1990 sonrasında gelişen revizyonist tarihyazımı, Osmanlı Arap vilayetlerini modern ulus-devletlerin değişmeden kalan geçmişi veya imparatorluğun gerilemesinin bir yansıması olarak değerlendiren anlatıları sorgulamıştır. Vilayetler, Osmanlı kurumlarının bölgesel koşullar ve yerel aktörlerle kurulan ilişkiler içinde işlediği bölgeler olarak incelenmeye başlanmıştır. Nitekim söz konusu yaklaşım, merkezî yönetimin hiyerarşik konumunu ve yaptırım gücünü göz ardı etmeden baskı, çatışma, iş birliği, aracılık ve müzakere gibi farklı ilişki biçimlerinin aynı tarihsel süreçte bulunabileceğini göstermektedir. Çalışmanın ortaya koyduğu üzere bu değişim dönemlendirme, kaynak kullanımı, tarihsel aktörlerin seçimi ve merkez-taşra ilişkilerine getirilen açıklamaların birlikte değişmesiyle gerçekleşmiştir.

KAYNAKÇA

- Abou-El-Haj, R. A. (1982). The Social Uses of the Past: Recent Arab Historiography of Ottoman Rule. *International Journal of Middle East Studies*, 14(2), 185-201.
- Abou-El-Haj, R. A. (2005). *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Centuries* (2. baskı). Syracuse: Syracuse University Press.
- Abou-El-Haj, R. A. (2018). *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu* (O. Özel & C. Şahin, Çev.; 2. baskı). İstanbul: İmge Kitabevi.
- Adanır, F. ve Faroqhi, S. (2011). Giriş. F. Adanır ve S. Faroqhi (Eds.), *Osmanlı ve Balkanlar: Bir Tarihyazımı Tartışması* içinde (B. İdemen, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Barbir, K. K. (1980). *Ottoman Rule in Damascus, 1708-1758*. Princeton: Princeton University Press.
- Bentley, M. (1997). Introduction: The Project of Historiography. M. Bentley (Ed.), *Companion to Historiography* içinde (s. 1-10). London: Routledge.
- Braudel, F. (1972). *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II: Vol. 1* (S. Reynolds, Çev.). New York: Harper & Row.
- Braudel, F. (1984). *Civilization and Capitalism, 15th-18th Century: Vol. 3. The Perspective of the World* (S. Reynolds, Çev.). London: Collins.

- Canbakal, H. (2009). 17. Yüzyılda Ayntab: Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset (Z. Yelçe, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Claus, P. ve Marriott, J. (2023). History: An Introduction to Theory and Method (3. baskı). London: Routledge.
- Cleveland, W. L. ve Bunton, M. (2009). A History of the Modern Middle East. Boulder: Westview Press.
- Darling, L. T. (2002). Another Look at Periodization in Ottoman History. Turkish Studies Association Journal, 26(2), 19-28.
- Darling, L. T. (2016). Istanbul and Damascus: Officials and Soldiers in the Exercise of Imperial Power (c. 1550-1575). F. M. Emecen, A. Akyıldız ve E. S. Gürkan (Ed.), Osmanlı İstanbulu IV: IV. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri içinde (s. 313-338). İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları.
- Emrence, C. (2016). Osmanlı Ortadoğu'sunu Yeniden Düşünmek (G. Çağalı Güven, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Farooqi, S. (2004). Krizler ve Değişim 1590-1699. H. İnalcık ve D. Quataert (Ed.), Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi: Cilt 2, 1600-1914 içinde (s. 543-757). (A. Berktaş, S. Andıç ve S. Alper, Çev.). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Findley, C. V. (2016). Siyasi Kültür ve Büyük Haneler. S. Farooqi (Ed.), Türkiye Tarihi 1603-1839: Geç Osmanlı İmparatorluğu içinde (F. Aytuna, Çev., s. 96-102). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Gelvin, J. L. (2016). The Modern Middle East: A History. New York: Oxford University Press.
- Hathaway, J. (2014). Osmanlı Tarihinin Dönemlere Ayrılması Sorunu: 15. ve 18. Yüzyıllar. M. Armağan (Ed.), Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak: Gerileme Paradigmasının Sonu içinde (s. 165-174). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Hathaway, J. (2016). Osmanlı Hakimiyetinde Arap Toprakları, (G. Çağalı Güven, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Holt, P. M. (1966). Egypt and the Fertile Crescent, 1516-1922: A Political History. London: Longmans.
- Hourani, A. (1968). Ottoman Reform and the Politics of Notables. W. R. Polk ve R. L. Chambers (Ed.), Beginnings of Modernization in the Middle East içinde (s. 37-68). Chicago: University of Chicago Press.
- Hourani, A. (2006). Modern Ortadoğu'nun Osmanlı Geçmişi. K. Karpas (Ed.), Osmanlı ve Dünya: Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri içinde (M. Armağan vd., Çev., s. 93-95). İstanbul: Ufuk Kitap.
- Hourani, A. (2012). Arap Halkları Tarihi (Y. Alogan, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Iggers, G. G. (2005). Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge. Middletown: Wesleyan University Press.
- İnalcık, H. (2000). Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi: Cilt 1 (H. Berktaş, Çev.). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İslamoğlu-İnan, H. (Ed.). (1987). The Ottoman Empire and the World-Economy. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jenkins, K. (1991). Re-Thinking History. London: Routledge.
- Kafadar, C. (2014). Osmanlı Tarihinde Gerileme Meselesi. M. Armağan (Ed.), Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak: Gerileme Paradigmasının Sonu içinde (s. 100-104). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kasaba, R. (1988). The Ottoman Empire and the World Economy: The Nineteenth Century. Albany: State University of New York Press.

- Kayalı, H. (1992). Greater Syria under Ottoman Constitutional Rule: Ottomanism, Arabism, Regionalism. T. Philipp (Ed.), *The Syrian Land in the 18th and 19th Century içinde* (s. 27-41). Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Kayalı, H. (1997). *Arabs and Young Turks: Ottomanism, Arabism, and Islamism in the Ottoman Empire, 1908-1918*. Berkeley: University of California Press.
- Khoury, D. R. (2010). Where Are the Ottomans in the Historiography of the Twentieth Century Fertile Crescent? *Osmanlı Araştırmaları*, 36, 207-224.
- Kuhn, T. S. (1962). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lerner, D. (1958). *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*. New York: Free Press.
- Masters, B. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları 1516–1918: Sosyal ve Kültürel Bir Tarih* (F. Coşkun, Çev.). İstanbul: Doğan Kitap.
- Neumann, C. K. (2016). Siyasi ve Diplomatik Gelişmeler. S. Faroqhi (Ed.), *Türkiye Tarihi 1603-1839: Geç Osmanlı İmparatorluğu içinde* (s. 57-116). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Philipp, T. (2004). Bilād al-Shām in the Modern Period: Integration into the Ottoman Empire and New Relations with Europe. *Arabica*, 51(4), 401-435.
- Quataert, D. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922* (A. Berktaş, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Reilly, J. A. (1999). Past and Present in Local Histories of the Ottoman Period from Syria and Lebanon. *Middle Eastern Studies*, 35(1), 45-65.
- Roded, R. (1983). Ottoman Service as a Vehicle for the Rise of New Upstarts among the Urban Elite Families of Syria in the Last Decades of Ottoman Rule. *Asian and African Studies*, 17, 63-94.
- Rostow, W. W. (1960). *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Said, E. W. (1978). *Orientalism*. New York: Pantheon Books.
- Salzmann, A. (2004). *Tocqueville in the Ottoman Empire: Rival Paths to the Modern State*. Leiden: Brill.
- Schayegh, C. (2017). *The Middle East and the Making of the Modern World*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Tabak, F. (2008). *The Waning of the Mediterranean, 1550-1870: A Geohistorical Approach*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Toledano, E. R. (1997). The Emergence of Ottoman-Local Elites (1700–1800): A Framework for Research. I. Pappé ve M. Ma'oz (Ed.), *Middle Eastern Politics and Ideas: A History from Within içinde* (s. 145-162). London: Tauris Academic Studies.
- Toledano, E. R. (2011). The Arabic-Speaking World in the Ottoman Period: A Socio-Political Analysis. C. Woodhead (Ed.), *The Ottoman World içinde* (s. 453-466). London: Routledge.
- Toledano, E. R. (2018). “Osmanlı Döneminde Arapça Konuşan Dünya Sosyopolitik Bir Analiz”, *Osmanlı Dünyası*, ed. Christine Woodhead, (çev. Gül Çağalı Güven, 579-581), İstanbul: Alfa Basın Yayın Dağıtım.
- Wallerstein, I. (1974). *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press.
- White, H. (1973). *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Wilkins, C. L. (2010). *Forging Urban Solidarities: Ottoman Aleppo, 1640-1700*. Leiden: Brill.
- Woodhead, C. (Ed.). (2011). *The Ottoman World*. London: Routledge.

- Woodhead, C. (Ed.). (2018). Osmanlı Dünyası (G. Çağalı Güven, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Yıldız, G. (2009). Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839). İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Research Article

İmparatorluk Merkezi İle Taşra Çevresi Arasında: Osmanlı Arap Vilayetleri Tarih yazımında Revizyonist Yaklaşımlar

Between the Imperial Center and the Provincial Periphery: Revisionist Approaches in the Historiography of the Ottoman Arab Provinces

Merve MESÇİOĞLU FEDAİ

Dr., Bağımsız Araştırmacı, Uluslararası İlişkiler

mervemescioglu@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9177-077X>

Extended Abstract

The historiography of the Ottoman Arab provinces has been shaped by broader changes in Ottoman historical studies since the second half of the twentieth century. Earlier accounts often interpreted Ottoman history through political and military events, a linear narrative of decline, or the emergence of modern nation-states. These approaches affected the periodisation of the Arab provinces, source use, the actors included in historical narratives, and explanations of relations between the imperial centre and the provinces. This article examines how revisionist scholarship reconsidered these assumptions and changed the place of the Arab provinces within Ottoman historiography.

The study is based on a comparative reading of selected works on Ottoman historiography and the Ottoman Arab provinces. It does not reconstruct a particular historical event and does not use archival documents as primary evidence. Instead, it evaluates historiographical studies according to four related criteria: periodisation, source use, the range of historical actors included in the analysis, and explanations of centre–province relations. The article’s contribution lies in bringing together discussions that are often treated separately. Emrence offers a broad account of the movement from modernisation-centred interpretations to political economy and revisionist approaches, while Toledano and Hathaway focus more directly on the Arab provinces, the decline thesis, source use, and periodisation. Building on these studies, the article argues that changes in chronology, source selection, historical agency, and centre–province relations formed interconnected parts of the same historiographical transformation.

One of the main issues considered in the article is the decline thesis. For a long time, the period after the late sixteenth century was treated as a continuous process of institutional deterioration, military weakness, and political disintegration. Such an interpretation placed different centuries and regions within a single explanatory scheme. It also relied heavily on political advice literature and reform-oriented texts. Later research questioned the use of these writings as direct descriptions of historical conditions and emphasised the political and institutional positions of their authors. This weakened their use as general proof of decline.

The critique of decline also changed the periodisation of Ottoman and Middle Eastern history. The conventional sequence of rise, stagnation, decline, and dissolution treated military expansion as the main measure of success and made the seventeenth and eighteenth centuries difficult to study on their own terms. Longer-term approaches drew attention to trade, taxation, local power, and administrative practice. In the historiography of the Arab provinces, this challenged the tendency to treat the period before the nineteenth century merely as an interval before reform, European intervention, or Arab nationalism, and also questioned the use of 1798 as a fixed beginning of modern Middle Eastern history.

A second major issue is nationalist historiography. The article uses this term in a limited sense. It does not refer to all Arab historians or all works written in Arabic. It refers to narratives that projected modern national or territorial identities into earlier periods, treated the nation-state as the natural outcome of historical development, and presented Ottoman rule as a period of foreign domination, oppression, or decline. Abou-El-Haj's discussion helps trace this change. Before the First World War, many Arabic historical works did not place the Ottoman state outside Arab history. After 1918, mandate regimes and new states encouraged country-centred accounts that carried later borders and identities into earlier centuries. From the 1950s onward, broader Arab nationalist narratives and country-centred histories often sought continuity between modern political identities and the past.

This orientation did not remove the Ottoman period from regional history, but it narrowed the questions asked about it. Ottoman rule was often presented as the background against which Arab nationalism emerged or as an external authority that delayed national development. The participation of provincial notables in Ottoman institutions, their relations with governors, and the connections among provinces received less attention. In some cases, the search for deeper national origins shifted attention to pre-Ottoman pasts. The problem arose when these periods were treated as the uninterrupted origins of modern nations and the Ottoman centuries were placed outside that continuity.

The article also distinguishes between source preference and nationalist interpretation. The use of Arabic works, local histories, or court records is not inherently nationalist, just as the use of Ottoman archival documents is not inherently revisionist. The relevant question is how different sources are read and whether they are connected to the same historical problem. Earlier Ottoman historiography often privileged the central administration, while some regional studies examined the Arab provinces separately from the wider Ottoman order. Toledano shows that this separation widened the distance between the two bodies of literature.

A further change concerns historical actors and centre–province relations. Earlier narratives tended to give priority to the central government, reforms, wars, and nationalist movements. Later studies paid greater attention to provincial administrators, local notables, religious authorities, urban groups, and other regional actors. Hourani, Barbir, Canbakal, and Wilkins showed in different ways that taxation, security, appointments, and the implementation of central regulations depended partly on relations with local actors. These studies did not deny imperial hierarchy, but showed that policy implementation varied according to local conditions and provincial power structures. Bargaining, mediation, cooperation, competition, and conflict are therefore used to describe different forms of centre-province relations. These terms do not imply equal power between the centre and provincial actors. They explain how Ottoman rule worked in practice. Local actors could support, delay, or reinterpret central measures and use their relations with the centre to protect their own positions. Provincial government was neither a simple extension of Istanbul nor an autonomous local order, but was shaped by unequal and changing relations among central and provincial actors.

Revisionist scholarship also widened the geographical and thematic scope of research. Studies limited by the later borders of nation-states were increasingly questioned, and relations among different Arab provinces and cities received more attention. Research also expanded beyond political narrative to address taxation, commerce, law, urban society, religious communities, population movements, property, and everyday disputes. The article treats this as a change within the literature rather than as the method of the present study. The article also identifies limits within revisionist historiography. Research centred on relations between the state and local notables may leave women, rural communities, migrants, and non-elite groups in the background. The extensive use of Ottoman archival documents may restore the central administration's perspective to a dominant position, while renewed interest in the Ottoman past may lead to an idealised account of imperial government. Replacing a nationalist narrative of oppression with an uncritical celebration of Ottoman rule would reproduce the same methodological problem.

The study is limited to selected works that influenced major debates in Ottoman and Arab provincial historiography. Scholarship on Syria, Egypt, and Iraq is more prominent than research on other Arab provinces. Political and intellectual contexts are considered only where they directly affect periodisation, source use, the selection of historical actors, and explanations of centre–province relations. Within these

limits, the article concludes that the revisionist transformation cannot be reduced to the rejection of the decline thesis or to the increased use of Ottoman archives. Its main significance lies in the combined reconsideration of chronology, sources, historical agency, and relations between the imperial centre and the provinces. The Arab provinces are consequently treated neither as the unchanging past of modern nation-states nor as passive reflections of Ottoman decline, but as parts of the empire in which government operated through changing relations among central institutions, provincial authorities, and local actors.